

SPELMÄN OCH SPELMANSTRADITIONER.

I.

1. Har man skilt på musik, som utförts av folk i allmänhet, och de yrkeskunniga spelmännens musik? Ansågs spelmännens konst så initierad och hemlighetsfull, att andra människor ej fingo befatta sig därmed? Ansågs det förmätet av en icke (av annan spelman) upplärd att behandla vissa instrument?

Ansågos några i bygden namnkunniga spelmän gent emot konkurrenter från annat håll eller personer, som icke ansågos fullt fackutbildade, besitta yrkesrättigheter till utförande av musik vid gillen, bröllop och lekstugor? Ägde vissa spelmän, t.ex. på viss ort boende, privilegium att spela på gillen och sammankomster för dans? Har man berättat om "häradsspelmän", som ägde rätt till ledningen av musiken inom ett visst område med landshövdingens tillstånd att ta betalt? Ägde dessa mästerspelmän i sin tur spelmansdrängar? Hade varje bygdelag, bjudlag eller byalag sin egen spelman? Var drog man gräns för en spelmans befogenhet att uppträda?

2. Gick spelmännens yrke stundom i arv från far till son? Funnos i bygden särskilt spelkunniga släkter, varav även kvinnliga medlemmar utmärkte sig genom spelkunnighet och anlätades vid offentligt spel? Var någon särskild gård av gammalt ryktbar som spelmansgård?

Spelman (plur.?) Beteckning för 'begåvning för musik': spelhuvud? Var man noga med att utveckla musikaliska anlag hos ett barn? Satte en bonde gärna en musikalisk son i lära hos en mästerspelman? Ansågs spelkunnighet som något särskilt hedrande? Eller såg man med en viss missaktning på spelmansfolket?

Hur lärde man sig begagna instrumentet? Fanns det spelmän, som kunde notskrift? Vad ansåg spelmanen om spel efter noter? Hade mästerspelmännen lärjungar? Fanns det spelmän ovilliga att lära bort sin konst? Ansåg man sitt eget spel förlora i kraft och värde, om man lärt en annan? Tog spelmanen emot betalning för meddelad undervisning, eller ansågs detta menligt för hans egen konst? Vari bestod betalningen?

Använde en mästerspelman sina lärjungar ("spelmansdrängar") att sekundera sig vid festerna?

3. Vad kallade man spelmanen i hans egenskap av yrkesutövare? Funnos benämningar för olika grader av spelskicklighet (storspelman). Funnos beteckningar, sammanhörande med de tillfällen, vid vilka spelmanen användes: gästabudsspelman, bröllopspelman? Fanns någon särskild synpunkt vid uppskattandet av spelmännens yrkeskunnighet? Bedömde man t.ex. hans skicklighet efter det antal svåra polskor, som han hade på sin repertoar?

Vad kallade man i bygden icke hemmahörande spelmän, som vandrade från by till by? Vad kallade man en spelman, som spelade för mat eller

sup (kornspelman)? Stämde denne av sparsamhetsskäl fiolen lägre än vanligt? Förekom det, att någon annan spelman stämde fiolen på sådant sätt?

Vilken social ställning intogo bygdens spelmän? Hade spelmannen gott anseende, eller betraktades han som en odåga eller bemöttes till hälften skämtsamt som en lustigkurre? Fanns det spelmän, som voro besuttna bönder, vilka blivit rika genom utövande av sin konst? Var knekten, klockaren eller annan yrkesman känd som spelman? Fanns det spelmän, som levde under särskilt fattiga och oordnade förhållanden, som vagabonder, kännetecknade av alkoholism, svärmod eller ett tragiskt öde? Var spelmannen känd för ett ombytligt sinne eller opålitlighet ifråga om sitt spel? Finnas berättelser om spelmän, vars spel först låter "som om stråken går i fett, sen blir musik, så att väggarna runka"?

Brukade spelmannen vara särskilt känd för humor och slagfärdighet? Utförde han till allmän förlustelse vid dans, lekstuga och bröllop även skämtarens värv? Funnos spelmän, som under spelet briljerade med ett lustigt eller virtuosmässigt spelsätt: fiolen på huvudet, stråken mellan benen o.s.v.?

Ersatte man spelmannen för hans spel genom kontant betalning, in natura, genom gentjänster, genom att bjuda på kalaset? Hur trakterades spelmannen? Höll man honom i stämning genom ideliga supar? Sköt man samman betalningen, t.ex. genom att samla pengar i en skål e.d.? Hur mycket brukade man ge? Betalade varje pojke dels öppet för sig själv, dels i hemlighet för någon viss flicka? Spelades en särskild låt, medan spelmansarvodet upptogs? Sjöngos dansvisor med text hänsyftande på spelmannen och dennes arvode?

Ex. "Jag är så ledsen.
Jag tror jag tröttnar,
jag tror jag överger er allihop.
Men får jag brännvin,
så blir jag munter,
så skall jag roa er allihop."

"--- en vacker flicka
Skall han ha, som på
hans arm skall sova."

5. Uppträdde spelmännen vid dans och bröllop ensamma eller två och två? Brukade spelmännen i en by eller socken spela tillsammans, så att olika instrument samtidigt spelades (fiol och klarinett eller klarinett och nyckelharpa eller spelpipa och fiol)? Vad kallades den undre, ackompanjerande stämman: ters? Sekund? Spela "si-me"? Bestämdes antalet spelmän efter råd och lägenhet, efter gårdarnas storlek o.s.v.? Hur gjorde de, som ej hade råd att hålla sig med spelman vid bröllop?

Vad var spelmannens uppgift vid ett bröllop? Spelade man vid inbjudning, vid samling. Fick varje förnämligare gäst sin egen välkomstlåt? Spelade man på väg till kyrkan, vid altaret eller på läktaren,

tillsammans med organisten, i bröllopsgården? Fick överhuvud spelmannen spela i kyrkan? Spelade man in varje rätt med sin särskilda marsch eller låt? Giv ex. på benämningar i anslutning härtill: steklåt, brännvinslåt, glöggmarsch? Spelades "brännvinspolska" då?

Ägde en spelman favoritmelodier, vilka ansågos som hans särskilda tillhörighet? Finnas benämningar på melodier, som ange, att de från början skapats och spelats av en särskild spelman ("Ola Nels polska", "Rackarens polska", "Anders Svens vals", "Gyrusen", "Anders Jans låta", "Södergrens minne")?

Hade spelmännen jämte dansmelodier även underhållningsmusik på sin repertoar? Hörde hit vissa ljudhärmande tonstycken i polsktakt ("gökpolskor", "svanpolskor", "björnvalser", "skrattpolskor", "grislåt", "lopplåt", "gubben, dotera o käringa" etc.)? Funnos stycken, som skildrade samtal mellan spelmannen och näcken, gräl mellan en gubbe och en gumma, klockspel, fältslag etc.?

Förekom underhållningsmusik endast vid kalas, dansgillen, lekstugor och bröllop? Spelade en yrkesspelman aldrig i vardagslag? Brukade man ta instrumenten med i arbetet? till fäbodarna? på myrslätter? på "färder"? Till timmerskogen?

Voro spelmännen självskrivna gäster vid ungdomens sammankomster, vissa högtider och helgaftnar (vid julstugor, valborgsmässa, midsommar o.s.v.)?

Finnes ordet låt i ortens dialekt? Vad betyder det? Ex.: Låt, melodi spelad på fiol; på fiol och spelpipa; på horn; sjungen melodi. Ordet lek? Ex.: Lek, melodi spelad på vallhorn el. vall-lur; dansmelodi; lek betyder endast idrottslek, danslek, parningslek, arbetslag etc.

Har det någonsin fordom förekommit, att man spelade fiol, klarinett, harpa eller annat instrument i kyrkan? Beskriv om möjligt psalmodikonspelet i kyrkan! När användes i övrigt psalmodikon? Benämningar på psalmodikon: notlådra, salmónik? Begagnade man notskrift i siffror?

6. I vilket förhållande stodo bygdens spelmän till varandra? Höll man t.ex. vid bröllop tävlingar mellan spelmännen? Rådde vid vissa tillfällen rivalitet dem emellan? Berättar man om hur spelmän sökt överbjuda varandra, eller om hur objudna spelmän hämnats genom trollkonster (jfr II:5).

Voro spelmännen illa omtyckta av pietister och präster? Ansågs deras musik som synd? Vad kallade man i så fall instrumentet: Den Ondes skällko? Ansåg man det vara spelmannens öde att bli osalig?

II.

1. Hyste man respekt och fruktan för spelmannen såsom kunnig i mera än vanligt fiolspel?

Berättade man om mästerspelmän, vilkas spel ansågs övernaturligt? Finnas spelmannssägner, som berätta om hur en spelman lärt sin konst av näcken, forskarlen, Hin, Gammel-Per, Den onde, strömkarlen, kvarngubben, tomten eller andra mytiska väsen? Vilka föreskrifter ha enligt

traditionen de spelmän att iakttaga, som vända sig till näcken?

Ex.: Man skall lova näcken uppståndelse; offra ett helsvart djur (hund, katt, lamm, höna), en vit bock eller ett ben med mycket kött på (köttfot); man skall byta fiol med näcken: fiolen lägges på en sten vid återkomsten ligga två instrument där, det ena är näckens, tar man detta, får näcken makt med en, tar man det andra, befinnes det stämt som näckens egen fiol; fiolen nedsänkes i ett källdrag, varefter näcken stämmer den; när näcken spelar, stämmer man själv och spelar efter den angivna tonen; man skall hänga fiolen under en bro och själv sitta och höra på spelet; man byter stråke med strömkarlen; man skall gå tre torsdagskvällar till en å med nordrinnande vatten och ha fiolen med, tredje kvällen kommer strömkarlen och slår fiolen i bitar mot en sten, han sätter sedan ihop den, och den är då omstämd som hans egen, varpå han skall ha en svart katt i belöning.

Har det funnits spelmanssläkter, vilkas medlemmar kallats näckar?
Vad spelade näcken för instrument?

Har man hört tomten spela i stället?

2. Berättas sägner om låtar, som lärts av näcken och ej fått spelas längre än till elfte, tolfte eller fjortonde repriserna? Berättas om spelmän, som fastnat på stolen och varit tvungna att spela mot sin vilja, om spelmän, som ej kunnat avbryta spelet, förrän strängarna på fiolen avskurits, om tillfällena, då alla närvarande jämte bord och stolar dansat efter näckens eller djävulens polska, om spelmän, vid vars spel inga kunde sitta stilla, ej ens gammalfolket, om näckens eller djävulens närvaro i en dansande skara, om ett danssällskap, som försvunnit i jorden etc.? Ex.: "Dom dansa i en gål i Horga. De var i Torns och dom börja en lördagskväll och dansa hela vecka. Sista lördagskvällen kom Gammel-Erker in och spela hela söndan. På måndagsmorgon (-morgon) bar de iväg från Torns änge opp på Horgaberge. Där dansa dom tå de vart bara nackane, som dansa, och de syns än en runn ring i hålla. Gammel-Erker hadd hästhov på ena foten. Han spela fiol och börja mä-n här låten:

"Ni hoppar och ni dansar
Ni dansar som skator..."

3. Har man berättat om spelmän, som genom trolldom erhållit sin goda spelförmåga? Troddes det, att man t.ex. genom att skjuta en tjäder eller orre i spel kunde få förmåga att spela? Berättas om trollkunniga spelmän, som genom medel från kyrka och kyrkogård förmådde höja verkan av sitt spel, t.ex. genom att anbringa ett människoben som fiolhals? Trodde man, att en mästerspelman hade spiritus? Har man berättat om spelmän, som gjort kontrakt med den onde? Fanns det spelmän, som sades vid särskilda tillfällen ha spelat på annat föremål än fiolen: vedträ, gårdsgårdsstör, sin egen arm, med en vidja som stråke o.s.v.?

4. Trodde man, att det fanns en särskild magisk kraft inneboende i instrumentet? Har man berättat om fioler och klarinetter, som legat på bordet och spelat sig själva? En skicklig spelman går fram till

sina fioler och frågar, vilken av dem, som vill bli spelad: det sjunger då i det instrument, som han bör taga. En spelman stoppar fiolen i säcken, men strängarna ljuda ändå? Strängarna springa, om någon annan än ägaren spelar. En spelman skickar en gosse att hämta fiolen med förbud att röra den, men han rör den, och fiolen ljuder, tills spelmannen fått den i sin hand.

Har man berättat sägner om hur människorna först fingo kunskap om bruket av fiol och harpa?

5. Berättar man om spelmän, som med kraften av sitt spel förmått utföra underverk: grindarna öppnas av sig själva, lasset spelas upp för backen. Kvarnen, sågen sättes i gång av fiolpolskan o.s.v.?

Var man rädd för att förolämpa en spelman och utsätta sig för hans hämnd? Berättas om spelmän som av avundsjuka förtrollat varandras instrument, "ställt fast" en brudskara o.s.v.? Hade man till skydd mot förgöring avvärijande medel i instrumentet (mynt, kvicksilver, kvist av flygrönn, tibast, vitlök, dyvelsträck o.s.v.)?

Funnos spelmän, som ansågos trolldomskunniga och anlätades i sin egenskap av kloka?